

Bästa åhörare

Jag tar mig an det rubricerade temat genom att också inkludera år 1808, men för övrigt har jag den här gången för avsikt att hålla mig till det man inom historieforskningen i Finland och Sverige känner till om de här två åren. Jag kommer att fästa mindre vikt vid att behandla den internationella bakgrunden, eftersom processen i en viss bemärkelse hade inletts redan tidigare; nu är det själva genomförandet som står i tur. Förutom sedan länge kända fakta försöker jag i komprimerad form ta upp sådana färskas forskningsrön, som jag anser vara av speciell betydelse i det här sammanhanget. När temat avgränsas till att omfatta endast ett par år kommer den forskningsmässiga synvinkeln ofrånkomligen att koncentreras till tyngdpunktsområden som krigshistoria, politisk historia, förvaltningshistoria samt de delområden som har direkt anknytning till dem.

Beträffande Finland torde det räcka med ett rent allmänt konstaterande att åren 1808-1809 hör till de perioder i Finlands historia som det forskats mest i. I det här sammanhanget är det naturligtvis viktigt att framhålla att forskningen – med undantag för själva krigshändelserna, som har en tendens att ta sin början i någonting och avslutas med exempelvis ett vapenstillestånd – endast sällan har koncentrerats till de nu aktuella två åren. Vanligen har man dels tagit avstamp i en tid långt före år 1809 och dels inkluderat ett antal påföljande decennier. Men om *händelseförlopp* och *basfakta* under åren 1808 och 1809 torde vi redan ha en rätt klar bild: synvinklar och ståndpunkter har naturligtvis varierat rätt mycket under olika tidsperioder och forskare emellan. Inom ramarna för projektet Finlands centralförvaltnings historia behandlades också tidiga skeden i förvaltningsbygget på ett förtjänstfullt sätt. Forskningen har alltså till dessa delar gått vidare på ett tillfredsställande sätt.

Som ett exempel på forskning med ett längre tidsperspektiv kan Einar W. Juvas verk *Suomen tie Uudestakaupungista Haminaan* (1947) nämnas. Verket gavs ut redan samma år på svenska i Stockholm under titeln ”Finlands väg från Nystad till Fredrikshamn 1721–1809”, där redan titeln visar på den ”väg” finländarna hade att vandra efter förlusterna i stora nordiska kriget och fram till tiden efter freden i Fredrikshamn. Juva

hävdar att Finland i en oundviklig process separeras från Sverige, som inte klarat av att försvara Finland och finländarna mot ryssarna. I sin redogörelse för Borgå lantdag konstaterar Juva: ”Många hade redan länge – från och med freden i Nystad – sett att banden skulle slitas.”

Själv tror jag inte att merparten av invånarna i det svenska rikets östra rikshalva på allvar hade planerat att lösgöra sig från Sverige i början av 1800-talet. Det är däremot helt klart att det i Finland fanns en hel del missnöje med å ena sidan herrarnas i Stockholm sätt och förmåga att ta hand om kungens i Finland bosatta trogna undersåtar och å andra sidan rädslan för vad den östra grannen kunde företa sig.

I verket ”Suomen kansanedustuslaitoksen historia” från år 1962 ger Aimo Halila en detaljerad och enligt min uppfattning tillförlitlig beskrivning av ”vägen” från mars 1808 till juli 1809 då Borgå lantdag avslutades. Halila samlar den forskning som var tillgänglig fram till tidpunkten för hans eget skrivarbete och använder sig i stor utsträckning av källmaterial i original. Det är synd att Halilas huvudforskning som personell extraordinarie professor i Finlands och Skandinaviens historia vid Helsingfors universitet inte har översatts till svenska i likhet med Pentti Renvalls Finsk representation i Sveriges riksdag (på svenska 1967, övers. anm.), som ingick i samma verk. Halila, liksom förövrigt redan samtiden, betonar starkt principen att grundlagarna från den gustavianska tiden skulle bestå och att det ålåg kejsaren att stadfästa dem som sådana. Sedermera har bland andra Päiviö Tommila och Osmo Jussila på ett förtjänstfullt sätt bidragit till att skapa en helhetsbild av år 1809.

I praktiken poängterar samtliga forskare i Finland den ryska pacificeringspolitikens betydelse för tiden kring år 1809. I Finland var de centrala elementen i pacificeringspolitiken för det första en för dagens människa något svårtillgänglig trohetsed till en ny härskare, för det andra sammankallandet av lantdagen, stadfästandet av de lantdagsbeslut som skulle leda till minskade spänningar, bibehållandet av det gamla som att bevara tidigare privilegier och ”grundlagar” (vad de nu sedan kunde tänkas vara) samt för det tredje att det militära indelningsverket upplöstes, en nästan total demobilisering med undantag för att officerarnas ekonomi tryggades.

I Sverige har forskningen kring åren 1808–1809 framförallt koncentrerats till den direkta följden av det Finska kriget, det vill säga analysen av bakgrunden till, tillkomsten av och innehållet i 1809 års regeringsform. Man hade redan länge känt till att

speciellt de högsta ämbetsmännen och adeln var missnöjda med Gustav IV Adolfs regering, eftersom det bland de högsta ämbetsmännen och militärerna redan hösten 1808 förekom tankar på en statskupp. Den senaste empiriska forskningen (Mats Hemström, Uppsala universitet 2005) har nu med större emfas än tidigare betonat officerarnas och soldaternas betydelse för genomförandet av statskuppen. Avhandlingen beskriver den så kallade västarméns marsch från Karlstad till Stockholm ur ett nytt perspektiv.

I de senaste krigshistoriska tolkningarna av det Finska kriget har också underhållets betydelse som en grundförutsättning för krigföring betonats mer än tidigare, även om det sedan länge är känt att ”armén marscherar på sin mage”. Ändå har forskningen kring krigets vardag och underhållet av trupperna i såväl Martin Hårdstedts som Mats Hemströms nya verk lyfts fram på ett betydligt synligare sätt än man tidigare gjort när det specifikt gäller just Finska kriget.

I Sverige har tillkomstskedet för 1809 års regeringsform naturligtvis fått stor uppmärksamhet. Den allra nyaste forskningen på området härstammar från år 2006 då Anders Sundin i Uppsala försvarade sin avhandling *1809: statskuppen och regeringsformens tillkomst som tolkningsprocess*. Sundin behandlar i huvudsak de cirka tre månaderna under våren och försommaren (13.3-6.6.1809) från och med att kungen avsattes till att den nya regeringsformen antagits. De resultat han kommer fram till har betydelse också för Finlands historia. Sundin refererar till tidigare observationer enligt vilka de nya makthavarna använde sig av begrepp centrala för tidens gustavianska regenter, men ger dem ett nytt innehåll. Detta skulle ge såväl ”den nya ordningen” som dess företrädares maktsträvanden legitimitet. Speciellt intressant är analysen av diskurserna kring den nya regeringsformen under riksdagen som inleddes 1.5.1809. Sammanfattningsvis och något tillspetsat kan man säga att *undersåte*, som tidigare snarare varit regel än begrepp, inte förekommer alls i samband med behandlingen av regeringsformen, utan har ersatts med begreppet *medborgare* i så gott som samma betydelse det har i dag. Den retorik som är kännetecknande för den samtida lantdagen kan väl fungera som jämförelseobjekt. Min erfarenhet är att man här omsorgsfullt undvek att använda begreppet *medborgare* i dess nutida bemärkelse. Undersåtsdiskursen och dess olika förekomstformer har dock sedan länge varit kända i det autonoma Finlands historia, men en jämförelse med den exakt samtida diskussionen i Sverige på ett i princip motsvarande statligt forum innebär en mycket intressant kontrast. Det står i varje fall klart att sådana företeelser uttryckligen

måste utforskas i material som handlar om den praktiska tillämpningen och på skådeplatser som omfattar så stora grupper som möjligt. Riksdagen/landdagen är ett sådant forum.

En omformulering av centrala politiska begrepp – eller att i motsvarande mån bibehålla dem exakt som de varit! – hör i allra högsta grad samman med det uppenbara legitimeringsproblem som i det svenska riket kring 1809 var förknippat med monarken på ett specifikt plan och med statsmakten på ett allmänt plan. Akut verkar legitimitetsproblemet år 1809 ha varit till och med större i Sverige, vilket såväl Sundins och Hemströms som Mikael Alms något tidigare forskning tyder på. En statskupp är alltid en statskupp även om saken i sig skulle vara nog så ”bra” eller ”riktig”. Som en liten detalj kan här nämnas att man inte för soldaterna i den västra armén hade berättat att målsättningen med deras marsch var att avsätta Gustav IV Adolf. I Sverige var inte menige man år 1809 villiga att avstå från sin kung.

Också i Finland upplevde man en motsvarande företeelse. Ryssarna började redan i krigets initialskede eller från och med april 1808 avkräva trohetsed av folket. Det skedde ingalunda lätt, vilket speciellt Lars G. von Bonsdorff och Nils Erik Villstrand påvisat. På många håll vägrade framförallt företrädare för folket, men också borgare att svära kejsaren någon personlig ed. Att på detta sätt pacificera Finland skedde inte smärtfritt och så här i efterhand kan man anta att speciellt böndernas envishet när det gällde trohetseden till den svenska kungen kan ha varit en positiv företeelse med tanke på pacificeringen av förhållandena i Finland och överlag för det autonoma Finland. Det tvingade de ryska erövrarna att överväga också andra pacificeringsmetoder – några av dem är redan tidigare nämnda – och att befästa och utveckla en, i sig osymmetrisk, växelverkan mellan regent och undersåtar.

I ett tidigt skede av ockupationen av Finland hade speciellt biskopen i Åbo, Jacob Tengström – och prästerna över lag – en central roll vid övergången till den nya ordningen. Även civilförvaltningens högsta tjänstemän i Finland eller landshövdingarna var villiga att samarbeta för att få saker och ting att löpa, men ingalunda för att representera egenmäktighet eller tyranni, utan för att förverkliga en verksamhet i linje med det svenska rättsväsendet. I det kritiska begynnelseskedet i Sverige var det däremot officerarna som drev på ärendena.

I Finland var det slutligen de gamla gustavianerna som tog över det politiska ledarskapet, vilket var den främsta garantin för ”den gamla ordningen” i Finland. I de finländska ledarnas

verksamhet avspeglas överlag gamla traditioner och en politik vars målsättning det är att bevara lagarna, en politik som hade långa anor sedan den svenska tiden. Det var alltså inte enbart fråga om taktik, med vilken man försökte hålla ryssarna borta från privilegierna i Finland, utan om en tradition man funnit god och som det enligt samtidens hållning inte fanns någon anledning att ändra på. Det är därför intressant att lägga märke till att man vid samma tidpunkt på riksdagen i Stockholm och lantdagen i Borgå använde sig av i det närmaste motsatta strategier för att upprätthålla legitimiteten: när man i Finland med alla tillbudsstående medel ville hålla fast vid det gamla, argumenterade man i Sverige starkt för förändring.

*

I nutida forskning placeras 1809 års händelser i Sverige och Finland alltid i ett större internationellt utvecklingssammanhang, men samtidigt har det eventuellt resulterat i att tidsperspektivet beskurits för mycket. Det gäller främst det gemensamma rikets tid och dess eventuella inverkan på hur händelseförloppet och utvecklingen såg ut *också* efter år 1809. Det är nämligen mycket lätt att konstatera att både Sverige och Finland i den (då) rådande situationen kom undan med relativt måttliga skador, ja till och med utmärkt betyg, ur ett tungt förlorat krig. För Finlands del kan saken enkelt konkretiseras med frågan om hur många som minns ett område eller en nation, som så totalt förlorat ett krig, ockuperats och erövrats av en främmande makt, men som inom ett par år, till stora delar med egna krafter, bygger upp en egen, sedan tidigare obefintlig centralförvaltning och sålunda på kort tid reser sig efter ett totalt nederlag? Trots att jag sedan länge forskat i problematiken kring återgången till fredstid kan jag inte komma på exempel på något motsvarande. Också för ryssarnas del var det en god prestation, eftersom Ryssland inte behövde – i motsats till många andra erövrare i flera senare krig – binda några stora truppförband för att pacificera det erövrade området.

Alla vet att man inte kan skapa en sådan ordning utan tidigare traditioner och att en ny organisation inte kommit till i ”grundarfädernas” huvuden i det autonoma Finland, utan att det i bakgrunden finns en lång erfarenhet och god praxis sedan Sveriges och Finlands gemensamma tid.

Tack.

Litteratur

Krigshistoria

Osmonsalo, Erkki K., Viljanen T. V., Suomen sota vv. 1808–1809. Teoksessa Suomen historian käsikirja I. Suomen tiedettä n:o 1, 1. Julkaisija Suomalainen Tiedeakatemia. Toimittanut Arvi Korhonen. Porvoo 1949.

Hårdstedt, Martin, Finska kriget 1808–1809. Prisma: Stockholm 2006.

Hårdstedt, Martin, Om krigets förutsättningar: den militära underhållsproblematiken och det civila samhället i norra Sverige och Finland under Finska kriget 1808–09. Umeå: Institutionen för historiska studier 2002.

Krig kring Kvarken: finska kriget 1808–09 och slaget vid Oravais i ny belysning / (red.) Martin Hårdstedt och Göran Backman. Vasa 1999.

Politisk utveckling och centralförvaltningens tillkomst i Finland

Suomen keskushallinnon historia 1809–1996. Päätoimittaja Raimo Savolainen. Helsinki 1996.

Halila, Aimo, Porvoon valtiopäivät ja autonomian alkuaika. Teoksessa Suomen kansanedustuslaitoksen historia. Ensimmäinen osa. Helsinki 1962.

Jussila, Osmo, Suomen perustuslait venäläisten ja suomalaisten tulkintojen mukaan 1808–1863. Historiallisia Tutkimuksia LXXVII. SHS: Helsinki 1969.

Jussila, Osmo, Suomen suuriruhtinaskunta 1809–1917. WSOY: Porvoo 2004.

Klinge, Matti, Keisarin Suomi. Suomenos Marketta Klinge. Schildt. Espoo 1997.

Nygård, Toivo, Historians on Finland's status in the Russian Empire. Finnish yearbook of political thought. 2. Jyväskylä 1998, s. 175–202.

Tommila, Päiviö, Suomen autonomian synty 1808–1819. Helsinki 1984.

Händelseförloppet i Sverige och 1809 års regeringsform

Carlsson, Sten, Gustaf IV Adolf. En biografi. Stockholm 1946.

Carlsson, Sten, Gustav IV Adolfs fall. Krisen i riksstyrelsen, konspirationerna och statsvälvningen (1807–1809). Lund 1944.

Hemström, Mats, Marschen mot makten. Västra arméns revolt och väg till Stockholm 1809. Studia Historica Upsaliensia 219. Uppsala universitet: Stockholm 2005.

Karlbom, Rolf, Frihetstidens författning och 1809 års regeringsform. En principutredning om empiri och teori i Sveriges nyare författningshistoria. Meddelanden från historiska institutionen i Göteborg. Nr 7. Malmö 1973.

Sundin, Anders, 1809: statskuppen och regeringsformens tillkomst som tolkningsprocess. Studia Historica Upsaliensia 227. Uppsala universitet: Stockholm 2006.

Problemen med att upprätthålla och återställa legitimiteten

Alm, Mikael, Kungsord i elfte timmen. Språk och självbild i det gustavianska enväldets legitimitetskamp 1772–1809. Atlantis: Stockholm 2002.

Bonsdorff, Lars Gabriel von, Den ryska pacificeringen i Finland, 1808–09. Helsingfors: Söderström 1929.

Hemström, Mats, Marschen mot makten. Västra arméns revolt och väg till Stockholm 1809. Studia Historica Upsaliensia 219. Uppsala universitet: Stockholm 2005.

Nygård, Toivo, Kustaa III: vallanomaava mutta alamaisilleen armollinen kuningas. Historiallisia Tutkimuksia 224. SKS: Helsinki 2005.

Villstrand, Nils Erik, Från konungens undersåtar till kejsarens: den ryska tro- och huldhetseden i Vasa län år 1808. Teoksessa Krig kring Kvarken: finska kriget 1808 - 09 och slaget vid Oravais i ny belysning / (red.) Martin Hårdstedt och Göran Backman. Vasa 1999.

Översättning till svenska: Katarina Torvalds-Wiik/Katarsis